

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на доц. д-р Вася Николова Велинова на тема
*Среднобългарският превод на Хрониката на Константин Манасий и неговият
литературен контекст*

за присъждане на научната степен “доктор на филологическите науки”

по направление Филология, шифър 05.04.01 Теория и история на литературата
(Стара българска литература)

Рецензент: проф. д.ф.н. Татяна Славова

Доц. д-р Вася Велинова завършва (1984) специалност Българска филология в СУ “Св. Климент Охридски”. През 1990 г. получава научната и образователната степен “доктор” (диплома № 19948, с протокол на ВАК 15 №2). От 1998 г. заема длъжността доцент по стара българска литература в СУ “Св. Климент Охридски”, ЦСВП “Иван Дуйчев”, чийто ръководител е. Специализирала е теория и история на културата, създаване на дигитални библиотеки с ръкописи, славянска и гръцка кодикология и палеография в СУ “Св. Климент Охридски”, Института по история и палеография (Атина), Баварската национална библиотека (Мюнхен). През 1993–1998 г. е секретар на Комисията по славянски ръкописи към Международния информационен център за извори за историята на Балканите и Средиземноморието (CIBAL) – подразделение на ЮНЕСКО. Автор е на 3 самостоятелни книги и на 3 в съавторство, на над 60 научни публикации в областта на теорията и историята на литературата; славянската и гръцката археография, палеография и кодикология; семиотиката на средновековната култура. Участник е в 4 международни и 6 национални научни проекти. Като преподавател в СУ “Св. Климент Охридски” доц. д-р Вася Велинова води основен курс Старобългарска литература (в бакалавърска степен) и 3 магистърски курса в програма “Опазване на българското културно наследство”.

Избирайки за обект на своето дисертационното изследване *Среднобългарският превод на Хрониката на Константин Манасий и неговият литературен контекст* такъв емблематичен и популярен средновековен паметник като Манасиевата хроника, върху който е натрупана огромна литература, доц. Вася Велинова несъмнено приема едно научно предизвикателство. Тя успешно се справя с това предизвикателство, поставяйки в центъра на проучването си контекстът (не само литературен), в който битува преводният текст на Хрониката, или с други думи, рецепцията му в българска

среда – един въпрос, неизследван комплексно и в цялост. Така темата се превръща в актуална и дисертабилна научна находка.

Трудът е с обем 323 страници и се състои от въведение, три глави, заключение, библиография и две приложения. В увода (с. 3–14) са представени обектът на изследването и избраната научна методология, чрез която доц. Велинова реализира своята основна цел – изследването на среднобългарския превод на Манасиевата хроника с оглед на книжовния и общокултурния контекст, литературните и идеологическите вкусове и изисквания на българския XIV в. Подходът е интердисциплинарен, прокарващ връзки между литературна теория и техника на превода, кодикология и културология, догматика и философия. Решение на въпроса как се адаптира преводният текст на Хрониката е потърсено на различни нива, не само на литературно и текстологично, а се привличат факти и от кодикологическо, историческо, социокултурно и езиково (предимно лексикално) естество. Всички тези маркери от разнопосочни сфери на хуманитарното познание формират сполучливо избрания комплексен съпоставителен метод на работа.

Първия етап от приспособяването на Хрониката към българската литературна традиция доц. Велинова проследява на ниво археография, палеография и кодикология, ситуирайки преводния текст в контекста на ръкописите (I глава *Ръкописната традиция на среднобългарския превод*, с. 15–69). За първи път е извършено цялостно подробно археографско представяне на 5-те пълни преписа и на няколко фрагментарни, за да се извлече максимална информация за адресата на всеки ръкопис, за мястото на възникването му и за лицето/лицата, които са го създали. Някои от преписите не са публикувани, други почти не са проучвани, а трети фрагменти от среднобългарския текст Хрониката за първи път се идентифицират и въвеждат в научно обръщение от д-р Велинова. Работата ѝ с ръкописите (предимно *de visu*) и нейните сериозни познания по славянска и византийска палеография и кодикология ѝ позволяват да изследва детайлно особеностите на писмото, орнамента, графичното структуриране и членение на текста с оглед на съдържанието, но преди всичко с оглед на функциите на тези кодикологически маркери при адаптирането на преводния текст. Инструментариумът на палеографско-кодикологическия ѝ анализ включва както общите, така и специфичните за всеки препис показатели, маркиращи съзнателно подбрани моменти от съдържанието и разкриващи интересите на ползвателите на ръкописите, напр. червените конци и рисунките на “големите звезди” във Ватиканския препис или указалките “сочеща ръка”

в Тулчанския препис. Важен извод в тази първа глава на дисертацията е аргументираното предположение за Синодалния препис като антиграф на Хилендарския, “тъй като по състав на тетрадите и цялостна организация на украсата и членението на текста двата ръкописа са почти идентични” (с. 69).

Съвсем резонно авторката си задава въпросът, как една византийска светска хроника, образец на придворната книжнина от средата на XII в., се вписва в литературните вкусове и потребности на българския XIV в. и неговият различен идеологически и културен контекст с оглед на политическата ситуация на Балканите, нарастващите исихастки идеи, активизирането на монашеската култура. Нейният основен отговор е изложен във втората глава (*Хрониката на Константин Манасий и нейната догматична екзегеза*, с. 70–135), посветена на текстовете, конвоиращи Хрониката в Попфилиповия сборник и в двете му копия от XVI в. (Тулчански и Хилендарски) – катехетично-догматични, есхатологични и дидактични, повечето познати и извън състава на Попфилиповия сборник. Лична заслуга на доц. Велинова е тяхното идентифициране и детайлно проучване с оглед на тематиката и преводаческите им версии, които се оказват нови, специално направени в края на XIII–началото на XIV в. в синхрон с актуалните преводачески тенденции. Изводът, че всички съпътстващи текстове заедно с Хрониката изграждат догматичния модел на световната история и че текстът на Константин Манасий се преосмисля в съответствие с изискванията на православното учение, е много съществен теоретичен личен принос на доц. Велинова и има значение не само за конкретния паметник. Този извод рефлектира изобщо върху литературния процес в Търново през 40-те години на XIV в., когато, според Велинова, в лицето на Попфилиповия сборник се появява нов тип владетелски флорилегий с функции на владетелско огледало, адекватен на потребностите на литературната и културно-историческата среда. Тази втора глава на дисертацията представя авторката като литератор-теоретик на средновековното българско историографско наследство, тъй като тя извежда същностни теоретични постановки, третиращи проблеми като механизмите на литературната трансформация на Манасиевата летопис, генезиса и битуването на съпътстващия макрожанров комплекс, зараждането и еволюцията на иновациите в съставите и предназначението на новия тип владетелски флорилегий от епохата на цар Иван Александър. Специално внимание заслужава изследването на вероучителната компилация *Книга за вярата* – съпътстващи Манасиевата хроника катехетично-догматични творби с устойчиво ядро в различни сборници. Този

литературен феномен, който вписва среднобългарския превод на Хрониката в актуалната за XIV в. догматично-канонична рамка на възприятие, за първи път именно в рецензирания труд придобива своя конкретен облик. Доц. Велинова привежда нови аргументи към изказаното от други изследователи предположение, че *Книга за вярата* е преведена в Търново по времето на Иван Александър, вероятно около неговото възцаряване. В дисертационното изследване тази хипотеза се превръща в добре обоснована теза.

Процесът на премоделиране на византийската дворцова хроника в Свещена история вече на микротекстово равнище е обследван в третата глава на дисертацията (*Хрониката на Константин Манасий през погледа на среднобългарските преводачи*, с. 136–250), в която се проследява отношението превод : оригинал от гледище на текстовия обем, типа организация на текста, следите от оригинала в лексиката, художествения език и грешките в превода. Проучването на всички тези аспекти има за цел да очертае комплексно и в пълнота преводаческата техника. Тази задача е възможна благодарение на съществуващото издание на среднобългарския превод (1988) и особено на критическото издание на гръцкия оригинал (1999) по 27 преписа. Доц. Велинова установява, че по отношение на пълнотата на преводния текст Манасиевата хроника не прави изключение от други средновековни паметници, следващи принципа за количествена идентичност с оригинала. Малко са пропуснатите стихове, но именно тяхната липса насочва авторката на труда към определен кръг гръцки ръкописи, сред които по-нататък тя търси възможния първообраз на превода. Нейните детайлни наблюдения относно предаването на византийския петнадесетосричен стих й позволяват да дефинира превода като прозаичен, но едновременно с това ритмически организиран чрез стилистични и синтактични изразни средства, издаващ запознат с богослужебната практика преводач. Профилът му на духовно лице очертават още по-ясно допуснатите от него несъответствия спрямо гръцкия оригинал, в които личи непознаване на античното знание и влияние на богослужебната литература. Особено ме заинтригува разделът от трета глава на дисертацията, посветен на грешките в превода, които внимателно и с професионална вещина са анализирани и типологизирани. “Езикът на грешките” дава възможност на доц. Велинова да достигне до някои по-обща закономерности относно преводаческата практика през XIV-то столетие, като например тази, че преводите (богослужебни, богословски и светски) се извършват от едни и същи преводачи, без разлика в технологията на превода. В по-тесен план тя констатира

комплекс от разнородни преводачески похвати, като морфемен превод, калкиране, уподобяване на сродни или близкозвучни думи, следи от слухово възприемане на гръцкия текст, преосмисляне по аналогия, неправилно разделяне на думите и др. Въпросът за грешките като информационен ресурс е интерпретиран от още един много важен аспект – идентифицирането на преписа/преписите, послужили за образец на среднобългарския превод. За първи път се установява, че най-близко до преводния текст стои гръцки ръкопис от края на XIII в. (Vat.Gr. 1409), възхождащ към ранна фолиация. Съвсем естествено следите от този оригинал са потърсени преди всичко в непреведените гърцизми и особено в сложните думи, които са разгледани в контекста на преводаческата традиция от XIV в. Бих препоръчала от списъка на гърцизмите да се извади лексемата *στρῦδῶ σίμβλος* “пчелен кошер” (с. 169). Естествен е и акцентът върху глосите, чиято роля е изключително важна с оглед на основната цел на дисертационното изследване – премоделирането на текста в българска среда, поради което този подраздел би трябвало да се обособи самостоятелно вместо да остане в рамките на раздела *Следите от гръцкия оригинал в лексиката* (III.5, с. 193–207). Глосите във всички преписи на Манасиевата хроника са ексцерпирани, систематизирани и коментирани с оглед на преводаческата техника при това в съпоставка с други паметници от XIV в. С ерудиция и солидни аргументи авторката на труда тълкува причините за тяхната поява. Анализът на глосите отчита как и доколко са били усвоявани различни аспекти на византийската култура, но също така свидетелства как българският преводач “вмества” византийската хроника в задължителния канонично-догматичен контекст и как сложният византийски стил се адаптира към ежедневието на български бит. Не мога да не отбележа и още едно достойнство на труда – обособяването на византийския екфразис като специфика на поетическия авторов стил и мястото му в средновековните балкански славянски литератури и особено в българската, за която не е характерно самостоятелното съществуване на тази ораторска жанрова форма. Оригинален принос на дисертационното изследване е, че за първи път в него този проблем става обект на целенасочено проучване. Отличната теоретична подготовка и широките литературни познания на доц. Велинова й позволяват да напусне рамките на Манасиевата хроника и да открие модификации на класическия екфразис в творчеството на редица славяноезични книжовници от XIV–XV в.

Двете приложения разкриват от различни аспекти някои характеристики на илюстрирания Ватикански препис. В първото, сполучливо озаглавено *Как се онагледява историята – догматичната екзегеза на образа* (с. 297–315), се извеждат принципите в подредбата и съдържанието на този препис и връзката им с текста. Напълно споделям виждането на авторката, че Ватиканският препис е имал за образец гръцки илюстриран ръкопис, но не копиран буквално, а преמודелиран на нивото на визуалната екзегеза в съзвучие с идеологията на българския цар. Второто приложение е успешен опит да се датира Ватиканският препис, подобно на Попфилиповия, към 1344–1345 г.

Авторефератът отразява синтезирано и адекватно съдържанието и резултатите на дисертационното изследване. По неговата тема има 7 публикации (една под печат) в специализирани издания, чрез които е обнародвана значителна част от труда.

Няма съмнение, че пред нас е сериозно научно изследване, със значими теоретични обобщения и принос в различни области на медиевистиката – археография, палеография и кодикология, литературна теория и средновековна история, лингвистика, текстология и техника на превода. В дисертацията *Среднобългарският превод на Хрониката на Константин Манасий и неговият литературен контекст* се представят важни научни проблеми, за чието решаване се изисква висок професионализъм и широка филологическа култура, коригират се някои битувачи схващания в науката, прецизират се и се допълват редица постановки относно литературния процес в Търново по времето на цар Иван Александър. Тези, а и други по-частни оригинални научни приноси, както и пълното съответствие на труда със законовите изисквания (чл. 12 на ЗРАСРБ, чл. 37 на Правилника за прилагане на ЗРАСРБ, чл. 76 на Правилника за условията и реда за придобиване на научна степен и заемане на академични длъжности на СУ “Св. Климент Охридски”), ми дават основание убедено да препоръчам на научното жури да присъди научната степен “доктор на филологическите науки” на доц. д-р Вася Велинова.

19.06.2013 г.

Рецензент: проф. д.ф.н. Татяна Славова

